

Eesti moodsa ajaloo konverents

Käesoleva aasta 13.–14. juunini toimus Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudis Eesti moodsa ajaloo konverents, mis kandis järjekorranumbrit 13. Iga kahe aasta tagant toimuva konverentsi traditsioonile pandi algus 1989. aastal, kui poliitilised olud ENSV-s olid muutunud vabamaks ja võimaldasid pidada ajalookonverentsi „tabuteemal”: Eesti Vabariik 1918–1925.

Tänavune ajalookonverents „Eesti riik: teke ja areng” oli pühendatud Eesti Vabariigi 95. aastapäevale. Kahe päeva jooksul esitasid ajaloolased, sotsiaal- ja õigusteadlased konverentsi töökeeltes – eesti või inglise keeles – kokku 20 huvitavat ettekannet Eesti riigi tekkest, majandusest, haridus- ja kultuuripoliitikast, välisriikide suhtumisest Eesti riiki, rahvusvahelisest koostööst ja keskkonnapoliitikast. Konverentsil osales üle poolesaja teadlase ja ajalooalalise Eestist, Soomest, USA-st, Saksamaalt ja Kanadast.

Avaettekandega esines õigujaloolane **Toomas Anepaio**, kes rääkis huvitaval ning samas ka intrigeerival teemal „Sõjatules sündinu või revolutsiooni sünnitatud. Vabadussõda kui (milline?) revolutsioon”. Analüüsis perioodil 1918–1920 toimunud protsesse erinevate revolutsiooniteooriate mõisteaparaadi abil, püüdis ta kõigutada valitsevat seisukohta, et Eesti omariiklus sündis eelkõige Vabadussõja tulemusena. Ta rõhutas, et 1918.–1920. a. sündmuste käsitlemisel on tähelepanu keskmes sõjategevus, tähelepanuta on jäänud aga olulise tähtsusega sotsiaalpoliitilised ja majanduslikud murrangud. T. Anepaio arvates tuleks Vabadussõda käsitleda sotsiaalse transformatsiooni protsessi ühe osana. Samuti arutles ta selle üle, kuidas suhtuda *Landeswehr*’i sõtta: oli see kodusõda või sõda kommunismi vastu ning kas Eesti riigi sünd oli revolutsiooniline akt.

Aili Aarelaid-Tardi ettekande „95 aastat koos kultuuritraumadega” eesmärk oli anda kuulajatele teoreetiline raamistik, mis on aluseks eelkõige kultuuriajaloo mõistmisele. Ta analüüsis kollektiivset mälu ja andis võtme kultuuritraumade põhjustatud järskude muutuste ja sündmuste seletamiseks ühiskonnas. Rõhutades, et kultuuritrauma on diskursus, mitte sotsiaalne sündmus, peatus ta kultuuriarengu kahel teljel – kontinuaalsel ja diskreettsel teljel, mis peavad olema tasakaalus. Juhul, kui tasakaal puudub,

tekib katkemine. Ta selgitas, et kultuuritrauma on oma loomult kollektiivne narratiiv, tema kandjaks on inividid. Kultuuritrauma võib järgneda kohe dramaatilisele sündmusele, aga võib ka ilmuda hiljem. Ettekande viimases osas analüüsis ta nelja kultuuritaraumat Eesti ajaloos ja nendega toimetuleku strateegiaid.

Jüri Kivimäe käsitles oma ettekandes „Hans Kruusi Eesti ajaloo idee” küsimust, kuidas Eesti iseseisvusega alanud poliitiline, ideoloogiline ja kultuuriline pööre mõjutas rahvusliku ajalookirjutuse ideid ja praktikaid. Ta jälgis neid arenguid ajalooteaduse rajaja Hans Kruusi teadusloomingus ja ideoloogias 1920. ja 1930. aastail. Sellesse aega langes Hans Kruusi kõige viljakam loomeperiood. Kivimäe rõhutas, et Hans Kruus oli eelkõige praktiseeriv ajaloolane, olulise tähtsusega olid tema loengud Tartu Ülikoolis. Edasi võttis J. Kivimäe vaatluse alla Kruusi kontseptuaalse arusaama eesti rahva ajaloo, selle vahekorrad Euroopa sõdadevahelises ajalookirjutuses levinud rahva ajaloo ja rahvusliku ajaloo vooluga, samuti Kruusi seisukohad ajaloo tähendusest rahvusideoloogilises ja rahvuspäedagoogilises tegevuses.

Einar Värä vaatles oma ettekandes, kuidas käsitleti Eesti ja Soome ajakirjanduses eesti ja soome rahva vabaduse kui rahvusliku ühtekuuluvuse teemat 1910. aastal Eestis (Tallinnas) ja Soomes (Terijool) toimunud ning suurt tähelepanu pälvinud laulupidude kajastamisel. Ta näitas, et mõlemale ärganud rahvale tähendas vabadus võimalust omada oma esinduskogu ja osaleda seadusloomes. Riikliku iseseisvuse teema tolleaegsetes kirjutistes veel esile ei kerkinud. Küll aga kirjutati sellest, et rahvas peaks oma unisest olekust välja tulema ja olema aktiivsem.

Väino Sirk esines ettekandega, mille teemaks oli „Rahvakooli juhtimis- ja järelevalve probleem eesti ühiskondliku liikumise põhidokumentides ja päedagoogilises kirjasõnas (ärkamisajast 1917. aastani)”. Ettekanne keskendus muutustele haridusideoloogias, hariduse juhtimises ja talurahvakoolide järelevalves. Ärakamisaja haridusideoloogia oli suunatud hariduse ajakohastamisele ja kooli kaudu saksastamise ning venestamise vältimisele. Koolide ülalpidamine oli suures osas eesti talurahva õlgadel, aga hariduse juhtimise juures eestlasi

polnud. Sellise olukorra vastu tõsteti õigustatult protesti. Märgukirjades taotleti talurahvakoolide vabastamist pastorite ja mõisnike kontrolli alt, koolide viimist siseministeeriumi haldusalast haridusministeeriumi haldusalasse ning eestlaste kaasamist hariduse juhtimisse. Tutvustades 1905. aastast mõjutatud kooli juhtimissüsteemi ja järelevalve konstruktiivseid kavasid, tõi V. Sirk esile Peeter Põllu projekti, mis sai EV hariduse juhtimissüsteemi väljakujundamise aluseks.

Liivi Aarma rõhutas oma ettekandes „Eestikeelne raamatuilm eestluse kui rahvuse kujundajana”, et rahvuse väljakujunemise eelduseks oli eestikeelse kirjasõna levik ja kättesaadavus. Eestikeelsele väljaannete plahvatuslik levik toimus 19. sajandi teisel poolel, kui massiliselt hakkasid ilmuma eestikeelsed ajalehed. Nende levitamise keskusteks said raamatukauplused, mille arv kasvas väga kiiresti. Igas raamatukaupluses sai lisaks raamatute ostmisele vormistada ka ajalehtede ja ajakirjade tellimusi. Raamatukaupmeestest said omakorda eestikeelsete raamatute kirjastajad. Nii tekkis ulatuslik kirjasõna võrgustik, mis aitas kaasa eesti meele ja keele laiale levikule ning viis rahvusliku konsolideerumiseni ja toetas Eesti riigi tekkimist.

Asko Tamme andis oma ettekandes „Eesti rahvaraamatukogud 1905–1925. Asjakohased tekstid” ülevaate Eesti rahvaraamatukogu kui institutsiooni tekkimisest ja arengust. Ta märkis, et 20. aajandi algul kerkisid esile esimesed raamatukoguaktivistid, asutati intensiivselt raamatukoguseltse ja raamatukogusid ning kujunes välja väike raamatukoguküsimusi professionaalselt käsitlev tuumik. 1912. aastal kirjandusseltsi „Noor-Eesti” juurde asutatud Raamatukogude Korralduse Osakond propageeris aktiivselt raamatukogude loomist ja jagas praktilisi nõuandeid. Anti välja ka raamatute soovitusnimekirjad ja esimesed raamatukogu käsiraamatud. Iseseisvunud Eesti riigis jätkasid seda tööd alguses ühedsamad inimesed. Esialgu peeti rahvaraamatukogu vabahariduse osaks, kuid järk-järgult eraldus raamatukogundus vabahariduse organisatsioonidest ja kujunes iseseisvaks alaks. 1925. aastaks, mil hakkas kehtima rahvaraamatukogu seadus, oli loodud riiklik tugisüsteem raamatukogude ja raamatukogunduse arenemiseks. Seejärel peatus A. Tamme raamatukogu rollil ühiskonnas ning vajadusel seda hoida ja kinnistada.

Arto Oll analüüsis oma ettekandes Eesti mereväe ja Briti mereväe eskaadri koostööd Vabadussõjas, tõi välja tegurid, mis mõjutasid Suurbritanniat Läänemerele saatma oma sõja-

laevad, mis takistasid punalaevastiku tegutsemist Läänemeres ja tagasid Tallinna kaitse mere poolt tuleva võimaliku rünnaku eest. Lisaks sõjalisele kaitsele tugevdas Briti eskaadri kohalolek Eesti sõja- ja mereväe moraali. Samuti oli ettekandes juttu lahingutegevusest, Eesti merejõudude juhataja admiral Johan Pitka koostööst Briti mereväelastega ning tema isiklikest kontaktidest Briti mereväe eskaadri ülema kontraadmiral Walter Cowaniga ning Eesti ja Suurbritannia sõjalise koostöö vormidest (koolitused, visiidid, relvahanked jt.). Ettekandes jagus tähelepanu ka Eesti meremeeste panusele, eriti välisesinduste rahalise toetuse näol Eesti Vabariigi loomisprotsessis.

Olavi Arensi ettekanne käsitles *Entente*’i riikide majanduspoliitikat Euroopas pärast Esimest maailmasõda ja selle mõju Eestile. Tähelepanu all oli uus poliitika, mis kujunes välja 1923. aastal ja mille eesmärgiks oli Euroopa turumajanduse ja julgeoleku taastamine Euroopas. Versailles’is kavandatud julgeolekusüsteemi rajamine Rahvasteliidu kaudu aga ei andnud tulemusi. Mingit ühtset julgeolekupoliitikat Euroopas ei aetud. Prantsusmaa püüdis domineerida ja tema sihiks oli oma riigi julgeoleku tagamine. Samuti oli tähelepanu all Ameerika Ühendriikide toiduabi Euroopa riikidele ning roll Euroopa turumajanduse ja julgeoleku taastamisel. USA oli küll huvitatud Euroopa majanduse taastamisest turumajanduse raames, kuid valitsus ei soovinud selleks raha anda, leides, et see on pankade ülesanne. Ameerika finantspoliitika oli suunatud sellele, et raha liiguks Saksamaale, et viimane saaks reparatsioone maksta ja et Suurbritannia tasuks oma võlad USA-le.

Antti-Jussi Nygårdi ettekanne käsitles Soome turu laienemist Eestisse ja diskussioone Eesti erandliku seisundi üle Soome väliskaubanduspoliitikas iseseisvuse esimestel aastatel. Pikemalt peatus ta Soome-Eesti kaubandussuhete kujunemisel sõdadevahelisel perioodil ja nn. Eesti klauslil, mis tagas Eestile erandliku seisundi Soome väliskaubanduspoliitikas. Andes ülevaate diskussioonidest Soomes Eestile erilise seisundi andmise üle, rõhutas ta, et Eesti polnud neis diskussioonides passiivne kõrvaltvaataja, vaid tegi aktiivset lobitööd, et mõjutada soomlasi otsustama Eesti kasuks. Ettekande lõpuosas keskendus ta argumentidele, millele tugines Soome Eesti-suunaline kaubanduspoliitika.

Olaf Mertelsmanni ettekande peamine eesmärk oli leida vastus küsimusele, kas Eesti riiklik iseseisvus ja majandusareng on olnud alati posi-

tiivses korrelatsioonis, s. t. kas Eesti riik on suutnud alati tagada soodsa keskkonna majanduse arenguks. Analüüsid majanduse arengut pika perioodi jooksul, tsariajast taasiseseisvumiseni, näitas ta, et mõnel perioodil paranes olukord mitte majanduskasvu tulemusel, vaid põllumajanduses ja tööstuses varade ümberjagamise tulemusel. Ta näitas, et teatavatel perioodidel toetas omariiklus majanduse edukat arengut, kuid mõnel teisel perioodil oleks Eesti väikese majanduse jaoks olnud, efektiivsem majanduslik integratsioon suurema ühenduse sees.

Sander Jürissoni ettekande teemaks oli „Väljaränne Eestist 1920. aastatel Brasiilia näitel”. Ta analüüsis põhjusi, miks inimesed Eestist välja rändasid ja miks nad valisid väljaspool Euroopat peamiseks sihtmaaks Brasiilia, kuhu 1920. aastate keskel siirdus Eestist 3000–3500 inimest. S. Jürisson selgitas, et valdavalt oli tegemist majandusmigrantidega, kellest kolmandiku kuni poole moodustasid Vabadussõja järel Venemaalt Eestisse opteerunud, kes siinse siirdühiskonna tingimustes ei suutnud kohaneda ning võimaluse avanedes rändasid edasi. Samuti rääkis ta väljarändajate sotsiaalsest taustast ning Eesti ühiskonna suhtumisest väljarände küsimustesse.

Riho Paramonov rääkis sõiduauto osast Eesti ühiskonna moderniseerumisprotsessis kahe maailmasõja vahel. Ta näitas, et auto levik mõjutas mitte üksnes majandust, vaid ka mentaalset, sotsiaalset ja kultuurilist sfääri ning tõi kaasa teatavate struktuuride ja tegutsemisvormide kadumise või ümberkujunemise ning uute struktuuride tekke. Auto muutis inimeste arusaama liikumisvabadusest, staatusest, kiirusest, inimvõimetest ja keskkonnast. Auto tähendas uusi võimalusi, kuid sellega kaasnesid ka mitmesugused ohud. Kohanemisprotsessis auto kui uudse nähtusega muutus ühiskonna suhtumine autosse, mis peegeldab omal kombel moderniseeruva Eesti ühiskonna arengut.

Jaak Valge käsitles oma ettekandes Eesti Vabariigi vastase agressiooni ettevalmistamist Nõukogude Liidus 1924. aastal. Põhjalik ülevaade anti riigipöörde eesmärgist, väljaastumise initsiaatoritest, milliste jõududega ja kuidas kavatseti riigipööre Eestis läbi viia, ning 1. detsembri 1924. aasta riigipööret ette valmis-tavatest etappidest.

Magnus Ilmjärve ettekande „Komintern ja Eesti – 1930. aastad” peatähelepanu oli suunatud Kominterni mõjule rahvusvahelistele suhetele ja tema tegevussuundadele, eelkõige ühistrinde moodustamise poliitikale. Samuti

rääkis Ilmjärv suurest puhastusest, mis tõi kaas Kominterni Eesti sektsiooni likvideerimise ja EKP varjusurma.

Alar Sepp rääkis oma ettekandes meedikute, kes juhtisid kahe maailmasõja vahel Eesti riiki. Isikuanalüüsile tuginedes andis ta ülevaate nende päritolust, erakondlikust kuuluvusest ja poliitilisest karjäärist ning andis hinnangu nende poliitilisele tegevusele. Samuti rääkis ta juhtpositsioonil olnud meedikute saatusest pärast 1940. aasta riigipööret ning sellest, kuidas nad on mõjutanud tänase Eesti riigi arengut.

Susanne Kleineni ettekande käsitles Eesti Üliõpilaste Seltsi tegevust ja mõju 1918. aastal iseseisvunud Eesti riigi arengule. Peamise tähelepanu all oli seltsiliikmete poliitiline karjäär, mida näidati Jaan Tõnissoni tegevuse kaudu. Konstantin Pätsi näitel arutleti seltsi mittekoolitavate võimaluste üle teha poliitilist karjääri Eestis ja mõjutada riigi arengut.

Helena Sepp andis oma ettekandes ülevaate Soome üliõpilaskonna nägemusest Eesti omariikluse tähendusest, julgeolekuohtudest ja arenguperspektiividest 1920. ja 1930. aastatel. Soome üliõpilaskond toetas tihedat kultuurilist, majanduslikku ja poliitilist koostööd Eestiga. Sellele aitasid kaasa Helsingi ülikooli soomekeelsete osakondade ja Tartu ülikooli Eesti üliõpilasseltside ja -korporatsioonide vahelised sõpruslepingud. Soome üliõpilaskond oli veendunud, et Eesti ja Soome saatused on seotud: iseseisev Eesti pole võimalik ilma iseseisva Soome ja vastupidi. Eesti ja Soome riigilepingute ja kultuurisidemete kaudu ühendatud Suur-Soome ideed eestlased ei mõistnud. Lõpetuseks selgitas H. Sepp põhjusi, miks tekkisid probleemid Soome üliõpilaskonna Eesti orientatsioonis 1930. aastatel.

Marius Melzeri ettekande oli pühendatud Eesti keskkonnapoliitikale pärast taasiseseisvumist. Ettekandes käsitleti nõukogudeaegse keskkonnapoliitika euroopalikuks ümber kujundamise protsessi. Väga aktiivne tegevus selles suunas algas pärast 1994. aastat, kui Eesti esitas avalduse Euroopa Liitu astumiseks. Lähemalt peatus ta nendel sisemistel tõukefaktoritel, mis viisid Eestis keskkonnakaitsepoliitika kiirele muutumisele positiivses suunas ja euroopalike standardite kehtestamisele.

Heli Meisteron tutvustas oma ettekandes „...Ajalugu” kui instrument, argument ja inspiratsiooniallikas Euroopa kultuuripealinna „lugude” jutustamisel ajalugu kui faktorit kultuuripealinna strateegiliste eesmärkide ja väljakutsete sõnastamisel, programmi koosta-

misel ning sõnumite pakendamisel. Ta keskendus Euroopa kultuuripealinnade meetme ligi kolmekümneaastases ajaloos eristuva kolme etapi (I etapp: 1985–1989, II etapp: 1990–2008, III etapp: 2009–...) iseloomustamisele, mis lubavad näha konstitutiivseid probleeme kultuuripealinna kontseptsioonis ning väljakutseid erinevate linnade püüdluses konkreetse projekti elluviimisel.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et 13. Eesti moodsa ajaloo konverents oli heal teaduslikul tasemel konverents, kust igaüks võttis kaasa mingi uue teadmise Eesti ajaloo ühe ühe või teise aspekti kohta. Küsimused ja diskussioonid näitasid, millistes suundades oleks vaja edaspidi tegutseda, milliseid Eesti ühiskonna arengutahke oleks veel vaja uurida. Rõõmustav oli tõdeda, et esinejate hulgas oli professionaalsete ajaloolaste kõrval noori inimesi, kes on oma teadlaskarjääri alguses. See näitab, et järelkasv on olemas, ja lubab arvata, et konverents on ka tulevikus elujõuline. Järgmine Eesti moodsa ajaloo konverents toimub 2015. aasta juunis.

Maie Pihlamägi
konverentsi peakorraldaja